

ELHÁRÍTÓ MECHANIZMUSOK
Pszichoanalízis és politika találkozásai Hajdu Lilly
életútjának tükrében*

Borgos Anna

Pszichoanalízis és politika (társadalom/történelem) sokszor és sokféleképpen kapcsolódtak össze a huszadik század eleje óta. Ez a kapcsolat olykor gyümölcsöző volt, de többnyire ellentmondásos vagy kifejezetten ellenséges. A magyarországi pszichoanalízis történetén keresztül voltaképpen egy sajátos nézőpontból megírható a huszadik század magyar társadalom- és politikatörténete is. Hajdu Lilly, az egyik első magyar női pszichoanalitikus élettörténete sűrített dokumentuma ezeknek a kereszteződéseknek; élesen demonstrálja, hogyan hatja át a történelem, az aktuális ideológia a tudományos életet, és hogyan határoz meg egy személyes és szakmai életutat. A nőiség, a zsidóság és a pszichoanalízis huszadik századi „receptiója” egyaránt nehezített volt – mindegyiknek része volt elutasításban, korlátozásban, az elhallgatástól egészen a megsemmisítés veszélyéig. Feltehetőleg bármely huszadik századi analitikus pályáján megtalálhatók hasonló ütközési pontok, Hajdu Lillyt azonban különböző életszakaszaiban különösen nehéz, olykor drámai helyzetek elé állították a történelmi és (szakma)-politikai változások. A tanulmány az ő életútját rekonstruálja a szár-

---

* A tanulmány az OTKA K79146 számú, „A pszichoanalízis mint a humán tudományok paradigmája – Történelmi és elméleti vizsgálódások” című kutatási projektjének keretében készült.

Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Gimes Juditnak a munkámhoz nyújtott folyamatos segítségéért. Ugyancsak köszönöm Kende Éva, Kovai Melinda és Paneth Gábor értékes információit és kommentárjait.

mazási, nemi, szakmai és politikai identitások problematikus keresztmetszetében.

Család, szellem, szerelem

Hajdu Lilly Miskolcon született 1891-ben, alsó-középosztálybeli, erősen asszimilálódóban lévő zsidó családban, Hochmann Max (Hajdu Miksa) miskolci kereskedő és Kellner Terézia harmadik gyermekeként. Bár édesanyja még megtartotta a zsidó ünnepeket, de a gyerekek már nem kaptak vallásos nevelést. A századforduló körül magyarosították a nevüket Hochmannról Hajdura. (Az 1899-es tanévben még Hochmann Lilike, 1902-től már Hajdu Lilly néven szerepel az iskolai bizonyítványban. Lásd Révész, 1998, 427.) Az elemi iskola első két osztályát Debrecenben és a miskolci izraelita leányiskolában járta, a harmadikat, 1899-től a budapesti, Külső-Váci úti iskolában. Két nővére és két öccse volt. Az egyik öcs, Gyula, a húszas években Brazíliába vándorolt, ahol kazeingyárat alapított. A másik, László, kereskedő lett, és 1956 után szintén Brazíliába került. A szülők között még a hagyományos (nemi) szerepek érvényesültek, ugyanakkor feltűnő, hogy a gyerekek közül ketten is egyetemre kerültek, méghozzá a lányok, Margit és Lili (a harmadik nővér, Erzsébet, nem tanult tovább).

Hajdu Lilly 1909-ben kezdte meg orvosi egyetemi tanulmányait (nővére, Margit, három évvel korábban). Ekkor az egész országban összesen 326 női egyetemi hallgató volt. (Mintegy 2%-a a fiúkénak, bár ez az arány a következő években gyorsan emelkedett. Lásd Karády, 1994, 192.) A tanulás lehetősége, támogatása nyilvánvaló fontossággal bírt a család számára. Ugyanakkor a dolog szokatlanságát (nők az egyetemen) jelzi egy 1906-os apai levél (a nővérnek), mely a tanulásra való biztatás mellett „erkölcsi” aggodalmaknak is hangot ad; mintha az egyetem szabad, szellemileg nyitott és koedukált légköre – és talán maguk a stúdiók is – valamiféle fenyegetést hordoznának a lányok „ártatlanságára” nézve:

„Kezdd meg friss és újult erővel, és folytasd tanulmányaidat kedvvel, szorgalommal, kitartással, ne rettenj vissza, bármily nehezedre esnék is az. Birkózzál meg mindazon nehézséggel, mi utadba tör, küzdj le mindent, mert csak a nehéz és fáradságos munka után fogod majdan

élni annak a fáradozásnak kellemes pihenését. De egyet soha el ne felejt, és folyton szem előtt tarts, hogy csak egy nő vagy, mégpedig olyan igazi, tisztességes család sarja, akiről büszkeséggel mondhatom, hogy úgy kedves, drága anyád, mint az én részemről, családjunkban egy parányi szenny soha be nem piszkolta erkölcsösségünket.”

Hajdu Lilly az egyetemi évek alatt kerül aktív kapcsolatba a századelő egyik legjelentősebb szellemi műhelyével, a Galilei Körrel, nővére és annak későbbi férje, Kende Zsigmond révén, aki a kör egyik alapítója és első főtítkára volt (lásd Kende, 1974). A Polányi Károly által „girondista” jelzővel illetett, a kommunistáktól még távolabb álló, nagyrészt orvostanhallgatókból álló nemzedékhez tartozik; részt vesz az összejöveteleken, a programok szervezésében, egy időre jegyzőnek is megválasztják. A kör révén ismeri meg személyesen Adyt, és ez az ismeretség életreszóló rajongássá válik. (Ady több kötetét is dedikálja Hajdu Lilly számára.¹)

Ekkor válik szorossá a kapcsolata későbbi férjével, Gimes Miklós orvostanhallgatóval (nővére évfolyamtársával) is, aki 1911-12 között a Galilei Kör főtítkára volt. (Egyébként távoli rokonok voltak, már gyerekkoruktól ismerték egymást: Hajdu Lilly Gimes Miklós másodnagynénje volt, de a generációk összecsiszása miatt Gimes volt az idősebb.) Kapcsolatuk kezdetéről, az 1910 és 1913 közötti időszakból fennmaradt intenzív levelezésük Hajdu Lillytől származó fele. (Gimes Miskolcon és Pécsen körorvoskodik ez idő tájt néhány hónapot, de Pesten is gyakran váltanak leveleket, üzeneteket.) A levelekből kirajzolódik a húsz év körüli Hajdu Lilly személyisége, alakuló „világzemlélete”, önmagához és környezetéhez (leginkább persze Gimeshez) való viszonya. A levelezés, a monológ és dialógus köztes formája az önkezés, önmegfogalmazás, önprezentáció terepe is. Az érzelmileg fűtött, olykor patetikus hangú szerelmeslevelekben rendkívül (ön)tudatos, analízáló, már-már hűvös megnyilvánulások is sorakoznak; erre ő maga is reflektál, küzd benne az érzelmes és a tudatos, a „nőies” és a „fiús”. „Tudod, fiú, mi ketten azért nagyon okos emberek vagyunk, még levelezésünket illetően is. Leveleinkben intenzíven foglalkozunk a

---

¹ Ady Endre: *A menekülő élet* című kötetének dedikációja: „Hajdu Lilinek szeretettel Ady Endre”.

kívülünk álló s a nagyon mélyen bennünk levő dolgokkal is, nemcsak szerelmünkkel. Mert mi is egy pusztán szerelmes levél tulajdonképpen: én szeretlek téged.” (1910. aug. 7.) „Furcsa elgondolás: én az egyéniség, aki azt hittem, h. a legabszolútabb függetlenségben élek majd, úgy, mint senki, most egy valakihez oly közel vagyok... Maga elvont a szavaktól, s érzéseket adott nekem.” (É. n.)

A kapcsolat elsősorban szellemi és érzelmi szimbiózist, inspirációt, a teljes megnyílás, bizalom, őszinteség lehetőségét jelenti számára, és csak másodsorban, bár nem mellékesen az érzékiség élményét. „Azt hiszem, ez az, ami veled főleg összeköt: az abszolút őszinteség.” „S dacára mondjuk így érzékiségem kis fokának, most, hogy itt voltál, elveszettnek tartottam minden percet, amelyben nem öleltük s nem csókoltuk egymást.” (É. n.) Visszatérően felbukkan saját (illetve kettejük) külön- és fölülállásának, különlegességének kissé nárcisztikus tudata. „... akadnak magasabb intelligentiájú emberek, akik a többiek kicsinyességén felül tudnak emelkedni, akik igyekeznek egymást kiismerni, s akik nem csak szeretik, de meg is értik egymást. Ilyen a mi barátságunk, s ilyenek vannak még egy páran.”

A levelekben vissza-visszatérnek a „fiús” és „lányos” vagy „nőies” kategóriák: Hajdu Lilly használja ezeket, és társít is hozzájuk bizonyos tulajdonságokat, de nem igazán tudja magát elhelyezni bennük. A kérdés egyrészt Gimeshez való viszonyában jelenik meg: ezt a viszonyt inkább két rokonlelkű ember intim barátságaként határozza meg, mint hagyományos férfi-nő kapcsolatként. Ugyanakkor Gimes kedvéért megpróbálja „elsajátítani” a hagyományos nőiesség kellékeit is. „[R]emélem [...] meglegszel majd gyöngéd, odaadó, simulékony asszony helyett megértő, téged nagyon szerető baráttal. [...] S mivel neked is jól esnék néha egy kis nőiesség, majd igyekszem elsajátítani egy keveset. Sikerülni fog, nagyon szeretlek. S ami a többi nőknél öntudatlanul öntudatos, az nálam öntudatosan öntudatlan lesz. S mikor Mikuka úgy érzi, hogy most nem barátra van szüksége, hanem lágyságra, simulékonyásra, akkor Lilike mormol egy pár varázsszót, s a komoly tudónőből kevésbé komoly nő lesz.” A „nőiesnek” tartott érzelmvezéreltség azért időnként őt is legyőzi: „A nagy nyugodtság hirtelen eltűnik, érzem, hogy nagyon melegem lesz s ideges vagyok: nagyon asszony. Pedig azt a kevés asszonyiságot, ami még van bennem, pompásan el tudom nyomni, de hiába, néha felébred, s akkor érzelmi dolgokban

[...] majdnem olyan vagyok, mint a legtöbb szerelmes asszony vagyis lány.” (É. n.)

Ugyanakkor azt is kifejezi, hogy önmeghatározása elsősorban intellektusán, nem pedig „nőiségén” nyugszik; a hagyományos nőiség értékeivel „holnaplányként” nem tud azonosulni. Partnerétől is azt várja, hogy elsősorban ezt értékelje és találja vonzónak benne, s ez, amint utal is rá, nem tekinthető szokványos viszonyulásnak. „Én nem vagyok gyöngédtelen, de lányos sem vagyok absolute. Ez az emberek szempontjából nézve majdnem kóros. Az enyémen egészséges, okos, józan. A ma férfiai, akármilyen okosak és intelligensek, nem értek még meg a holnap asszonyaihoz. [...] Te azt mondtad, az eszemért, holnaplány voltomért szerettél meg. Ezt én tudtam, de mikor a múltkor megmondtad, olyan boldog voltam, mint eddig senki, mert ilyesmit még nem mondtak lánynak: azt hiszem, te is boldog voltál akkor.” (1910)

A férfi-nő kérdés társadalmi vetületei is begyűrűznek a levelezésbe: „Azt, hogy a férfinak okosabbnak kell lennie, mint a nőnek, akit szeret, ez csak olyanokra applicálható, akik a férfit még mindig az erősebb nemnek tartják. Köztünk ez fölösleges. Különben a differentia nem nagy.” (1910. szept.) Megjelenik egyfajta internalizált nőellenesség is: nem vállal közösséget a saját nemének tulajdonított negatív tulajdonságokkal; szeretne több, magához hasonló „holnapnőt”, ugyanakkor élvezi kivételes, „token” nő szerepét. „Egész egyszerűen álszéken volt ez, szégyen, hogy én is közéjük tartozom. [...] Igen, hihetetlenül felületesek tudnak lenni a lányok, majdnem mindenben. Ha úgy ismernéd őket, mint én, megértenéd az én elbizakodottságom, amely különben is csak önbizalom teljesség. Érdekes, megfigyeltem, hogy a fiúk, a collegák, akikkel többet vagyok együtt, valahogy fiúnak tekintenek, dacára, hogy érzik lány voltomat. [...] Én mintegy a kettő között állok: jövő, holnapnő vagyok. S én szeretném hinni, hogy a nők hozám hasonlóak lesznek majd fejlődésük magasabb stádiumaiban, s nem a férfiakhoz idomulnak. [...] Mert mindenestre jobbaknak, kevésbé önzőknek kell lenniök, kevésbé szeszélyeseknek, őszintébbeknek s valamivel erősebbeknek. De az örömet okoz nekem, hogy én egy »díszpéldány« voltam.” (É. n.) Ez a gondolatmenet feltűnően egybeesik Kaffka Margit „Az asszony ügye” című írásának szavaival (s nem is kizárható, hogy Hajdu Lilly a cikk megjelenése után, annak

ismeretében írta ezt a levelét): „Emberasszony legyen, kinek egyéniségében az asszonyi bájjal egy értékű egy sereg nemétől független kvalitás: becsületesség, szavatartás, felelősség, gavalléria és diszkréció. Tisztességes ember legyen; ne tisztességes asszony.” (Kafka, 1913).

Egyik levelében sorra veszi az élete különböző időszakában legfontosabbnak tartott értékeket, szellemi hatásokat, személyeket: Isten, a klasszikusok, a szépség és a természettudomány után szinte párhuzamosan jelentkezett a rajongás Ady iránt és a valóságos szerelem Gimes Miklóssal. „... nekem szükségem van mindig valami nagyra, erőse. [...] Mikor egészen kicsi voltam, az Isten egészen kielégített. [...] Ez elmúlt, jöttek a klasszikusok, a nagy klasszikusok. Tudod, hogy én órákon át képes voltam Cicerot olvasni, még 16 éves koromban is, pedig akkor már volt egy másik, az előbbinél hatalmasabb istenem, a Szépség; annak keresését és feltalálását véltem az élet igazi céljának. Aztán ez is elmúlt, de legmaradandóbb nyomot ez hagyott. Majd jött a természettudomány, az emberek, sok kicsi isten, végül Ady és te. [...] Mikor tegnapelőtt a Baal versét elolvastam, a te írásodban is őt szerettem, s az ő versében is téged.” (1910. júl. 30.)

Egy könyvtári „rendelés” kapcsán betekintést nyerhetünk olvasmányaiiba is; ezek sem kifejezetten „lányregények”, komoly szellemi ambíciókat tükröznek, és a paletta meglehetősen sokszínű: Nietzsche művei (részben feltehetőleg eredetiben), holland, osztrák, magyar színdarabok és francia bestseller regény. „Feljegyzek egy pár címet: Nietzsche-től valamit: »Zarathustra«; »Mensch und Übermensch«; »Jenseits durch Gut und Böse«. Schnitzlertől: »Liebelei« vagy valami más színdarabját. Pierre Louis: »Aphrodite«. Heyermans Hermann valamelyik színdarabját. Bíró Lajos: »Diadalmas asszony.«” (É. n.)

Többször felbukkannak a pszichoanalízissel való találkozás és hatás alá kerülés nyomai is. „Egy substituáló álmom is volt” – írja 1913. januárjában. Másutt „az elfojtott visszatérésére” és a szomatizáció jelenségére reflektál, és egyfajta pszichoanalitikus öngyógyítást kísérel meg: kissé paradox módon tudatosan próbál teret hagyni az érzelmeinek, és tehermentesíteni a túlzott kontroll miatt túlfeszített tudattalant. „Különben pedig érdekes változáson mentem keresztül, Freud módszere szerint gyógyítom magam. Íme hallgass ide: Beszéltem neked arról, hogy én milyen jól tudom magam kormányozni minden tekintetben. Arról azonban megfeledkeztem, hogy a hatás visszahatást vált

ki, s hogy az öntudatomból kiszorított érzések az öntudatlanomba jutnak. [...] az öntudatlanomba jutott fölösleg [...] feszíti az öntudatlan falát, s ez a feszítés különféle hatásokat vált ki. Mostanában eszembe jutott, hogy talán az örökös főfájások s gyomorégések s más egyéb bajok emiatt vannak. S most megpróbálok minden érzést [...] hatni hagyni legalább egy időre a maga teljességében, hátha lesz valami eredmény. Szóval érzem ember lettem.” (É. n.) Egy másik levelében Ferenczi Galilei-körben tartott előadását idézi fel tetszéssel: „Hugóról eszembe jut a Galilei-kör [sic], hol tegnap Ferenczy [sic] tartott az élc, komikum s humorról egy pompás analysáló előadást, sajnáltam, hogy nem voltál ott. Erről eszembe jut, hogy a Freud könyvét még mindig nem olvastam, s hogy Gergelynek megvan.” (É. n.)

Az 1918-ban feloszlott Galilei Kör tagjai megalakítják a Régi Galileisták Szabadszakszervezetét, amely a Tanácsköztársaság idején felajánlja az egyetemi és elmeügyi reform előkészítését a Forradalmi Kormányzótanácsnak. Hajdu Lilly az elmebeteg-gondozás, és a népbetegségek visszaszorítása terén vállal munkát rövid időre az Egészségügyi Népbiztosságnál. Ekkor alakul meg, a világon elsőként a pszichoanalízis (rövid életű) egyetemi tanszéke, Ferenczi Sándor vezetésével. 1920-ban, a forradalmak bukása után Hajdu Lillyék (ekkor már két gyermekkel) a kivándorlás gondolatával foglalkoznak, de brooklyni magyar orvosbarátjuk levele nem biztatja őket túlságosan. Mindenesetre 1920-ban (számos más galileistával együtt) kikeresztelkednek, és unitárius hitre térnek, feltehetőleg azért is, mert az unitárius egyház a legkevésbé dogmatikus, szabadgondolkodók számára a legelfogadhatóbb egyháznak számított ekkoriban. (Gimes Miklós már az I. világháború alatt mint orvosfőhadnagy elhagyta a zsidó vallást.) Baráti körük is nagyrészt galileistákból, tudósokból és írókból állt: a Rényi, a Polányi és a Kende család, Kertész Tivadar és első felesége, Böhm Aranka (később a második, Rotter Lillián), Karinthyék és Kosztolányiék. Kosztolányi feleségéhez írott leveleiben többször is szeretettel emlegeti. Például 1915. nov. 1.: „Hajdu Lillynek okvetlen írj (Balassa utca 6.), olyan kedves, okos, jószágos nő, úgy szeret téged és engem.” (Kosztolányi, 1996, 328). Viszonylagos jómódban, konszolidált polgári körülmények és életforma keretei között élnek; a húszas évek végétől zuglói otthonukban német Fräulein, majd magyar kisasszony, szakácsnő van a háznál, a gyerekeket zongorára és franciára taníttatják.

Kulturális-érzelmi kötődéseire nézve beszédes, hogy Hajdu Lilly iskolába menet a villamoson a Himnuszra tanította hatéves lányát. (Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal, 2007.)

A gyógyító munka kezdetei

Hajdu Lilly már végzős medikaként, 1914-ben dolgozni kezdett az egyetem hat évvel korábban megnyílt Elme- és Idegkórtani Klinikáján bentlakó segédorvosként, illetve tanársegédként Moravcsik Ernő mellett, Balassa László és rövid ideig Csáth Géza kollégájaként. 1917 februárja és novembere között kezeli Juhász Gyulát is, és a költő később több műfajban megemlékezik erről a terápiáról.² A gyógyítás folyamatát sok szempontból megreformáló klinika fogékony a lélektani szempontok iránt is, de Hajdu Lilly ekkor keletkezett munkái az alapvetően organikus szemléletű intézmény hatását tükrözik.³

1918-ban átvette a Frim Jakab által alapított, értelmi fogyatékosok gondozásával foglalkozó intézet irányítását Zuglóban, „Dr. Hajdu Gyógyintézete (volt Frim) ideges és üdülő gyermekek részére” néven. 1927-től, miután ott közkórház épült, felköltöztek Óbudára, a Remetehegyre, ahol férjével együtt nagy telket és épületeket béreltek, és itt működtették saját intézetüket, „Dr. G. Hajdu Lilly Gyógypedagógiai

---

² Hajdu Lilly 1929-ben a Schwartzter-szanatóriumban is többször meglátogatta a költőt. Juhász Gyula hozzá írott verse: „Régi versem elé. Dr. Hajdu Lillynek”. (*Nyugat*, 1918/II. 797.) A *Hárfa* című kötet dedikációja: „Dr. Hajdu Lilinek mélységes hálával: Juhász Gyula, 1929”. „Ha nem szeretsz” című elbeszélésének orvosnőjét is róla mintázta. Egy hírlapi cikkében (név nélkül) ugyancsak megemlíti: „Mikor az egyetemeket nagy nehezen és félig-meddig megnyitották előttük, kiderült, hogy ők nemcsak tanulni tudnak, de bennünket tanítani is. [...] Az én háborútól kétségbeesett lelkemet egy okos és jószágos orvosnő kezdte meggyógyítani.” („Jönnek a nők...” *Délmagyarország*, 1918. dec. 8. Közli: József Farkas (szerk.): *Mindenki újakra készül. Az 1918/19-es forradalmak irodalma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. II. köt. 125.) Hajdu Lilly dolgozott egy Juhászról szóló tanulmányon is, de ennek nyomai nem lelhetők fel. (Gimes Judit közlése.)

³ Lásd például „Organoterápia alkalmazása a dementia praecox kezelésénél”. *Gyógyászat*, 1915.

Intézete és Gyermekeküldülő Telepe” néven (1933-ig, amikor a gazdasági válság következtében az intézet tönkrement). Beszédes, hogy az intézet az ő nevét viselte (igaz, férje nem volt pszichiáter). Itt együtt folyt orvosi, gyógypedagógiai és üdültető tevékenység (többek között Rényi Alfréd, Kosztolányi Adám és Karinthy Ferenc is nyaraltak náluk mint gyerekek). Az itt közölt fényképet Hajdu Lillyék közeli barátja, Rényi Artúrné Alexander Borka (Alexander Bernát filozófus lánya, Rényi Alfréd matematikus édesanyja, Alexander Ferenc pszichoanalitikus nővére) készítette a házaspárról az intézet kertjében.

A húszas évek újabb hivatásbeli és egzisztenciális elbizonytalanodást, nehézségeket hoz magával. A megélhetési gondokhoz képest jóval alapvetőbb problémát jelentenek a szakmai jellegű elégedetlenségek, a képességeinek nem megfelelő munka; ez a hiányérzet egyfajta vákuumot, identitásválságot idéz elő. Ezt a krízist fogalmazza meg érzékletesen egyik levele (a címzett bizonytalan, talán férje): „Monomániás lettem. Állandóan ez foglalkoztat. Mi vagyok én: semmi. Mi lehetek? Semmi. Az évek futnak fölöttem, előttem. [...] És az, hogy ilyen elégedetlen vagyok magammal, hogy valami

Gimes Miklós és Hajdu Lilly 1927 körül
(Fotó: Alexander Borka)

különbet szeretnék csinálni a mai semmilyen munkánál, azzal a hittel tölt el, hogy különb dolgok megcsinálására születtem. [...] Nem izgat engem a szép ruha, a szép lakás, én magammal szeretnék valamit csinálni, magam szeretnék valamit csinálni, valamit, amit csak én csinálhatok. Győzz meg engem arról, hiszen olyan jól tudsz magyarázni, hogy nem vagyok másra való, mint amit teszek, hogy csak feleség és anya vagyok, hogy ez is nagy és szép dolog. Hát nem, nem tudok beletörőd-

ni.” (idézi Révész, 1998, 31.). Ebből a krízisből nő ki a pszichoanalízis iránti érdeklődés és a gyakorlat kezdete.

Találkozás a pszichoanalízissel

Hajdu Lillyt a budapesti pszichoanalitikus iskola „másfeledik” generációjához lehet számítani. Kevés a forrás arról, milyen személyes, szellemi, szakmai hatások nyomán kezdett érdeklődni a pszichoanalízis iránt. Kézenfekvő a Galilei Kör hatása, amelynek szellemisége nyitott volt a pszichoanalízis felé, Ferenczi (úgy is, mint pártoló tag) többször is tartott előadást a körben, és a tagok között több analitikus vagy később analitikussá lett személy is volt, például Hermann Imre, Feldmann Sándor, Hárnik Jenő vagy Ripper Borbála, aki később Barbara Lantos néven lett ismert Londonban. (Harmat, 1994, 59.) Ez az érdeklődés és pályaválasztás, ha abszolút értelemben nem is volt túl gyakori a korban, az értelmiségi nők között korántsem számított kivételesnek. (Borgos, 2007.) A fiatal és sok tekintetben még csak alakuló-intézményesülő tudomány sok nőt vonzott akár az orvosok, akár a diplomával nem rendelkezők közül, akik a kiképzés után ún. laikus analitikusokként dolgozhattak. Beszédes, hogy 1919 márciusában felerészben női orvostanhallgatók kérvényezték a pszichoanalízis oktatását az orvosi kartól (amit Jendrassik Ernő többek között épp erre hivatkozva utasít el; áprilisban azután a Közoktatási Népbiztosság rendelete nyomán a tanszék néhány hónapra mégis létrejön). A húszas évek a hivatalos konzervatív kurzus („erkölcsi” alapú, olykor antiszemizmussal színezett) tartózkodása ellenére a magyar pszichoanalitikus mozgalom legtermékenyebb időszakának tekinthető. (Harmat, 1994, 109-115.) Hajdu Lilly is ekkor folytatta kiképző analízisét Kovács Vilmánál (az első, frissen praktizálni kezdett magyar női analitikusnál), és az évtized közepén megkezdte saját analitikus praxisát is, amely a harmincas évekre vált a szakmai elismertség és a biztos megélhetés forrásává. Egyfajta családfenntartói-családfői szerepet vállalt, anyagiak és attitűd tekintetében is. Domináns, tudatos egyéniségét lánya is érzékelteti: „Anyám volt az erősebb egyéniség, az apám az egy angyal volt. Szóval az apám imádta az anyámat, és elfogadta ezt a szerepet. [R]endkívül kedves, szeretetreméltó, okos ember volt, művelt

ember volt, de nem volt egy olyan ambiciózus, egy olyan céltudatos, egy olyan kemény legény, mint amilyen az anyám.” (Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal, OHA, 1993-94.)

1933-tól a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület rendes tagja lett; a magánrendelés mellett 1933-1936 között előadásokat, szemináriumokat tartott a poliklinikán (skizofrénia, epilepszia, mazochizmus témákban). Elméleti munkásságához képest jóval kiterjedtebb volt gyógyító és gyógyítás-szervező munkája. Viszonylag keveset publikált, nincs nyoma, hogy előadott volna pszichoanalitikus kongresszusokon. Terápiás és elméleti érdeklődése elsősorban a skizofrénia pszichoanalitikus kezelésére irányult. Számos női analitikustársával szemben (például Rotter Lilián, Bálint Alice) tehát nem tipikusan „női” témát választ. Munkáján erősen érezhető Ferenczi Sándor hatása. Leginkább 1933-as, „Adatok a skizofrénia analíziséhez” című, talán legfontosabb tanulmánya mutatja ezt a hatást. A tanulmány lényege, hogy a pszichotikus betegek kezelése csak az analízis ortodox szabályainak bizonyos módosításaival, az analitikus passzivitásának oldásával, óvatos értelmezéssel lehetséges – így viszont lehetséges. Az aktív technika, a gyengédség nyelve, az interszubsjektivitás hangsúlyozása mind utalnak Ferenczire; konkrét hivatkozások is találhatók a „Felnőttek gyermekanalízise”, „A relaxáció elve és a neokatarzis”, a „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között”, valamint „A valóságérzék fejlődésfokai és patológiás visszatérésük” című Ferenczi-írásokra. Hajdu Lilly felismerte, hogy skizofréneket csak úgy lehet analizálni, ha belemegyünk „szimbolikus játékaikba”. A cikk szavaival: „Az analitikusnak kell relaxszálni magát, így visszatálcálni a benne is meglevő olyan rétegekhez és rezdülésekhez, amelyek a betegben éppen manifesztáltak. Az a tény, hogy a pszichotikusok megnyilvánulásaival szemben gyakran értetlenül, sőt ijedten állunk, arra utal, hogy önmagunk hasonló tudattalan rezdülleteit nem ismerjük, illetőleg félünk azoktól. Minden analitikusnak el kell jutnia saját analízisében azokig a mélységekig, hogy a betegtől való távolságot képes legyen áthidalni. [...] Fel kell adni a felnőtt attitűdjét, másként nem tudom megérteni, nem tudok megnyilvánulásaihoz kapcsolatot találni és így nem tudom analizálni sem.” (Hajdu [1933]; 1993, 159). Ez az attitűd nyithat teret az indulatátétel kialakulására, és ezzel a realitáshoz való viszony helyreállítása előtt. (Érdekes ezt a betegekkel szembeni közvetlenséget, akár regresszív

közelséget hirdető felfogását szembesíteni saját, alapvetően távolságtartó, kontrollált személyiségével, amit a visszaemlékezők szerint általában környezete felé mutatott.) A fenti eljárás előrevetíti a „szimbolikus realizációt”, Marguerite Sechehaye svájci pszichoanalitikus majd' húsz évvel később kidolgozott terápiás módszerét a skizofrénekkel folytatott munkában. (Sechehaye, 1951)

Eközben még az orvosi-pszichiátriai megközelítés kezelési lehetőségei is érdekelték, amint erről néhány ekkor keletkezett írása tanúskodik.⁴ 1940-ben a *Psychoanalytic Review*-ban megjelenik „Contributions to the Etiology of Schizophrenia” című írása. Ebben négy eset nyomán (az egyik feltehetőleg Vágó Márta, József Attila egykori szerelme) azt a hipotézist állítja fel, hogy az okok egy részét a csecsemőkori traumatikus éhségérzetben találjuk. Emögött pedig sajátos családi szerkezet, szigorú, sadista-agresszív anya és engedékeny, passzív apa rejlik; a valódi érzelmek mindkét szülő részéről hiányoznak. A betegséget tehát összefüggésbe hozza a családi pszichés szerkezettel. Ez a gondolat a modern skizofréniakezelés előfutárának tekinthető, amely az egyéni analízis mellé helyezi a családi- és csoportterápiát, és a megbetegítő csoportdinamikát dolgozza fel.

Háború, a fordulat évei

A harmincas évek végén az erősödő antiszemitizmus és a zsidótörvények őt is érintik. 1939-ben újra felmerül a családban az emigráció gondolata és kísérlete (affidavit-kérelem az amerikai válságbizottságtól), de ez végül nem realizálódik. 1942-ben megszűnik a Mészáros utcai poliklinika, és felfüggesztik a pedagógusoknak tartott szemináriumokat is. A kiképző szemináriumokat magánlakásokon folytatják. Hajdu Lilly Hermann Imrével és Schönberger Istvánnal szociálpszichológiai tanfolyamot kezd orvosok számára, amelyen az antiszemitizmus, a demokrácia, a tömeglélektan problémáiról folynak viták. Férjét,

---

⁴ 1926-ban jelent meg „Migrén és konstitúció” című munkája a *Moravcsik Emlékkönyvben* (119-133.). Az 1926. február 8-án rendezett Pszichiátriai Kongresszuson egy empirikus írásról referált a „Pszichikai elváltozások a gyermekkori agyhártyagyulladás során” témájában. Munkája a *Therápia* című folyóiratban jelent meg.

az akkor kiképzés alatt álló (és 1933-tól már praktizáló) analitikust deportálják; Terezin mellett, Leitmeritz koncentrációs táborában hal meg tifuszban. Hajdu Lilly bujkálások, menekülések, svéd védlevélnek köszönhető védett házba menekítés (amely ugyan csak nevében volt „védett”) közepette éli túl a vészorszakot lányával, unokájával és sógora, Kende Zsigmond családjával. (Kende, 2003.)

A háború cezurája után számos, a zsidóüldözésben traumatizált és a társadalomjobbítás iránt elkötelezett túlélőhöz hasonlóan, Hajdu Lilly is belép a Kommunista Pártba, bár mindvégig szkeptikusabb a rendszerrel, mint gyermekei. Fia, ifj. Gimes Miklós elkötelezett kommunista, 1946-tól a *Szabad Nép* újságírója-szerkesztője. Hajdu Lilly ekkor még szemináriumoknak ad helyet a lakásán, többek között Hermannék, Székács István, Rotter Lilián, Almásy Endre részvételével, valamint az egyesület többi tagjához hasonlóan előadásokat tart pszichoanalitikus témákban (például „Anyátlan gyermek” címmel a Pázmány Péter Tudományegyetemen – az ELTE elődjén – is).

1947-től az 1949-ig a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke, és ebben a pozíciójában (Hermann Imrével együtt) rá hárul az egyesület (ön)feloszlatajának hálátlan feladata. A feloszlataás része volt a pszichoanalízis lejáratását célzó politikai hadjáratnak, amely ezúttal balról tűnt ideológiailag veszélyesnek és tudományosan megalapozatlannak mint „burzsoá áltudomány”. Ennek a hadjáratnak, másfelől az (egykori) analitikusok alkalmazkodási kényszerének is tanulságos dokumentuma a Tariska István⁵ ideggyógyász tollából a *Fórum* című lap 1948-as számaiban megjelent támadássorozat és az erre érkező reakciók. Tariska a korszak hivatalos ideológiáját képviselve a pszichoanalízist összeférhetetlennek, politikailag veszélyesnek tartja az emberi lélek felszabadításának „valódi” útjára, a kommunista ideológiára nézve.⁶ Azt az ellentmondást, hogy léteznek kommunista pszichoanalitikusok, sőt, többségük erősen baloldali, úgy oldja fel, hogy

---

⁵ Tariska életútja is egy kis történelemkönyv: Illegális kommunista mozgalom, hadifogság, a háború után MKP titkár, az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet igazgatóhelyettese, 1952-ben koholt vádak alapján elítélik, 1954-ben szabadul, neuropatológiai labor- és tanszékvezető, majd 1972-86 között az OIEI igazgatója.

⁶ A pszichoanalízist támadó dokumentumokhoz lásd még: Pálóczi-Horváth György: *Freud, vagy egy illúzió eredete*. Hungária, Budapest, 1948.

világnézetüket nem valódi elkötelezettségnek, hanem a „más okból származó üldözés” melléktermékének minősíti. Egyik legvonalasabb cikke („Jelszavak és tények – A freudizmus, mint az imperializmus házi pszichológiája”) szavait idézve:

„Freud alapvető életöszönök-halálöszönök költői ellentétére épített pszichológia mithologikus homályaival és atomizált társadalom-szemléletre épült világnézetével [...] eljutott követőiben oda, ahova minden antidialektikus út vezet: a nyílt politikai reakcióba. Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy Kelet-Európában – vagy éppen Magyarországon – a közös, de más okból származó üldözés a pszichoanalitikusokat hosszabb-rövidebb időre közös útra kényszerítette az emberi haladás és felszabadítás valódi harcosaival. A londoni mentálhygiénes kongresszus dokumentálta, hogy az imperializmus, amely hatalmát nemcsak a vasra, szénre, olajra, ipartelepre és közlekedésre, hanem a szellemi alkotások területére is ki akarja terjeszteni: házi pszichológiává szelídítette a pszichoanalízist.”

Legalább ilyen tanulságos azonban a „korszellem” és a szereplők szempontjából Hajdu Lilly és Hermann Imre válasza a *Fórum* főszerkesztőjének, Lukács Györgynek címezve. Hajdu Lillyék ugyan nyilvánvaló kényszerhelyzetben, de mégiscsak megtagadják, átírják szakmai identitásuk egyik legfontosabb elemét, pszichoanalitikus elkötelezettségüket. „A bíráló elvi részével számos ponton mi is egyetértünk, a pszi[c]hoanalízis további marxista-leninista bírálóatát mi magunk is feltétlenül szükségesnek tartjuk. [Azonban] meg kell állapítanunk, hogy a Fórum említett cikkének egyik mondata semmiképpen sem tekinthető elvi bírálóatnak és a legmélyebben sért bennünket mint párttagokat és becsületes embereket. [...] Ha az analitikusok a kommunistákkal együtt mentek a múltban, vagy kommunisták lettek a felszabadulás után, akkor annak csak egy magyarázata van: az, hogy zsidók, ez a magyarázat annulálni akar egy másik magyarázatot – ami a valóság –, hogy a pszi[c]hoanalitikusok mindig fasiszta ellenesek voltak a múltban, és meggyőződéses marxisták és hű párttagok a jelenben.” (Idézi Szőke, 1992, 43.)

Hajdu Lillyék nem a pszichoanalízist ért támadásokra reagálnak (ezt jóváhagyják), hanem a zsidóságra utaló mondatra – de erre sem zsidóként, hanem „párttagokként és becsületes emberekként”; voltaképp tehát megtagadják zsidóságuk jelentőségét is, és azt, hogy

ennek bármi összefüggése lenne politikai nézeteikkel. A zsidóság hasonló tabu és elfojtásokkal terhelt támadási felület, mint a pszichoanalízis. Lukács válaszában elutasítja ezt az értelmezést, amely szerinte eltereli a figyelmet a pszichoanalízis reakciós természetéről. („Nagyon kérem az elvtársakat, hogy fontos ideológiai vitákat ne tereljének az útszéli demagógia területére.”) Külön vizsgálatot érdemelne, hogy a freudizmus elleni harc hogyan fonódott össze a „kozmpolitizmus” és a cionizmus elleni kampánnyal. A „szituatív antifasizmus” vádja csak azzal az állítással volt cáfolható, hogy minden analitikus egyben meggyőződéses marxista is volt és maradt. A sztálini orvosperek folyamánként 1953-ban Magyarországon is több orvos és pszichoanalitikus ellen indultak koncepció per (lásd Székács Schönberger István és József (Fisch) András anyagait a Történeti Levéltárban), és csak Sztálin halála akadályozta meg, hogy ezek tragikusabb következményekhez vezessenek.

Az egyesület feloszlása után Hajdu Lilly szakmai és egzisztenciális vákuumba kerül. 1949-ben egy ideig osztályvezető főorvos a görög menekülteket ellátó Vas utcai kórházban. 1949 nyarán Debrecenben, Sántha Kálmán klinikáján neurológiát kénytelen tanulni; ezt a szemléletváltást, a hozzá legközelebb álló tevékenység elvesztését 58 évesen már nehezen viseli. Fiához írt levele erről a krízisről tanúskodik, egyszersmind a pszichoanalízishez való közel kerülése körülményeit és saját analitikusi ars poeticáját is felvillantja:

„Annak idején nagy kerülőkkel, nem egyenesen jutottam el a pszichoanalízishez. Kátyuban ültem mindenféleképp: intellektuális fejlődésben, emberekhez való viszonylatomban, szakmailag is. A hiba már szakmai választásomban volt, de ilyen messze nem érdemes menni. Az analízis sokat lendített rajtam mindenféleképp: megrepesztette narcisztikus burkomat, sok mindenre megtanított, változtatott emberi reakcióimon, és mélyen érdeklő munkát adott nekem. Nem voltam bigott, inkább heretikus, kezdettől fogva. Nem véletlen, h. főként psychotikus és határeseteim voltak már tanulásom folyamán, s már akkor lazítottam az analízis kereteit és szabályait. De dolgoztam, és nyugodtan állíthatom: nagyon jól dolgoztam. [...] Soha nem lesz belőlem jó neurológus, hiába tanulok, hiányzik a meggyőződés. [...] Volt egy terület, ahol sokat tudtam, és tudtam tenni is, ez ma nincs. [...] Ha arra gondolok, hogy 5-6 évig ezt kell csinálnom: elkeseredek, és úgy

magamnak sírok. Komikus alak vagyok így egyedül bőgve és gondolkozva 58 évemmel, hogy mit csináljak. De ha engem az ember érdekel, és ez a munka, amit csinálók absolute nem.” (Hajdu Lilly Gimes Miklóshoz, 1949. okt. 1.)

Lipótmező

Kilenc hónappal később kedvező fordulatként értékelhette, hogy átkerült az Lipótmezei Elmegyógyintézetbe, ahol a kettes férfiosztály vezető főorvosává nevezték ki. 1952-től igazgatóhelyettes, 1954-től 1957-ig pedig az intézmény igazgatója volt. Az országos elmeügyi főfelügyelő státuszát is betöltötte, fiatalabb pszichiáterkollégájával, Kun Miklóssal együtt igyekeztek javítani a betegek körülményeit, különösen a vidéki kórházak elmeosztályain, köztük az ekkor még az elmeógyógyintézethez tartozó alkoholosztályokon. Kezdeményezték a radikális módszerek, a kényszerzubbony, az elektrosokk, az inzulinkóma, a vizes pakolás, a hálós ágy visszaszorítását, új gyógyszerek, az ekkor megjelenő korszerűbb nyugtatók és antipszichotikumok bevezetését. Ekkor kezdődött a zsúfolt vidéki elmeosztályokon fekvő betegek állami gazdaságokban való foglalkoztatásának (nem egyértelműen sikeres) kísérlete. Intenzívebbé vált a kapcsolat a vidéki ideggondozókkal, megindult az elmebetegügy országos szervezése, és ennek nyomán az országos intézetté alakulás (ezt névváltoztatás is jelezte: 1952-től Országos Ideg- és Elmegyógyintézet), melynek megszervezése (az akkori igazgató, Stief Sándor betegsége miatt) Hajdu Lillyre hárult. Ő volt az 1952-ben alakuló intapuztai munkaterápiás kísérleti intézet „legfőbb patrónája” is, a „Nagyasszony”, ahogy Benedek István, az intézet vezetője nevezi *Aranyketrec* című könyve 1957-es kiadásában; a többiből ugyanis – mivel neve fián keresztül az ’56-os eseményekhez asszociálódott – kihúzták a rá vonatkozó részeket. Benedek sorai szigorú, kemény, „férfias”, szinte félelmet keltő megjelenését és lényét idézik fel, amely ugyanakkor tiszteletet parancsol, és biztonságot is nyújt a szakma bizonytalan helyzetében:

„Emlékszem arra, ahogyan bevonult Lipótmezőre. Megrettentünk szálas alakjától és férfias erejétől. Tartózkodó ellenszenv fogadta [...] De én hamar megszerettem. [...] Talán ez a katonás asszony, akitől min-

denki tart kissé, s akit még az ellenfelei is tisztelni kényszerülnek, talán rendet teremt az Augias-istállóban. [...] És nem csalódtam a Nagyaszonnyban.” (Benedek, 1957, 142.)

1952-ben Kun Miklós Kossuth-díjra való felterjesztésre javasolja; erről az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet üzemi bizottságának rendkívüli ülésén, 1952. december 8-án készült jegyzőkönyv tanúskodik.⁷ Kiderül, hogy a munkás-gondnok Thiringer elvtárs kitüntetésére vonatkozó javaslat már elkészült, és érezhető a kádernyelvbe és hivatalos fordulatokba csomagolt ellenállás Hajdu Lilly felterjesztésével kapcsolatban. Morvay Ignác ü. b. elnök szavai szerint: „Az kétségtelen, hogy Gimes elvtársnő rendkívüli nagy szorgalommal és buzgósággal igyekszik ezt a kérdést [koloniális telepek létesítése az alkoholosztály tehermentesítésére] előbbrevinni, de még olyan eredményt nem tapasztaltunk [...], ami érdemesülte tenné arra, hogy a kitüntetésre felterjesszük. [...] Nem találja helyesnek, hogy [...] Gimes elvtársnőt javaslatunkkal esetleges támadásnak tegyük ki.” Dr. Csaba József szerint „kétségtelen, hogy Gimes elvtársnő korát meghazudtoló fürgeséggel végzi a munkáját, de még nem lát olyan eredményt, ami méltóvá tenné erre a magas kitüntetésre. Szép érdemei vannak, de még korainak tartja a felterjesztést”. Valószínű, hogy Hajdu Lilly ekkor is megőrzött valamit „polgári” lényéből és értékrendjéből, ami irritálhatta az igazán vonalas pártkatonákat.

A Lipótmező alkalmanként a budapesti kényszerkotelepítettek menedékhelyéül is szolgált. Ilosvay Ferencet, a *Pester Lloyd* egykori újságíróját 1950-ben utasították ki Budapestről, attól kezdve vidéken élt, egy erdőben. Illegálisan néha a városba jött, és mivel Gimes Miklós baráti köréhez tartozott, Hajdu Lilly időnként rendelkezésére bocsátott Lipótmezőn egy magáncellát. Ilosvay bátyja, operaénekes és orvos, akit ugyancsak reakciós elemként tartottak számon, állást kapott Lipótmezőn. (Schiess, 1998, 284.)

Ezek az évek voltak a pszichológia és a pszichiátria pavlovizálásának legsűrűbb évei, és pozíciójánál fogva ez alól Hajdu Lilly sem vonhatta ki magát. 1956-tól az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet Pavlov Ideg-

---

⁷ Az Egészségügyi Szakszervezet Pavlov Ideg-Elme Szakcsoportjának anyagai. Politikatörténeti Intézet Levéltára, Fond 42. 675/1952.

Elme Szakcsoportjának egyik alelnöke volt. A szakcsoport legfőbb célkitűzése (az 1952-es munkaterv alapján) „a dial. mat. érvényesítése a pavlovi tanok továbbfejlesztésében és a pszichiatriai és neurológiai kutatásban”⁸. Az 1952-es pszichiátriai nagygyűlésen ugyanakkor szekciót tartottak a posttraumás psychosisokról, amelyen Hajdu Lilly a felkért referens.

A fiatalon odakerült kolléga, Paneth Gábor visszaemlékezése szerint: „Azok az évek tényleg a terror, a félelem évei voltak, hogy úgy mondjam másodsor az életünkben. [...] A paradox az volt, hogy amíg a pszichoanalitikusok nagy része elkötelezett volt a kommunista rezsimnek, egyúttal a pszichoanalízis jelentette az egyik fő támadási területet. Ez a »polgári idealista pseidotudomány« volt a harc egyik esküdt ellensége, és a harc vezéreinek szintén Lipótmezőn volt a bázisuk.” (Schiess, 1998, 280.). Külön küzdelmet kellett folytatni a kihelezett munkás-gondnok Thiringer elvtárrsal, akinek feladata „orvosközépkáder viszony helyes utakra terelése” volt (Paneth, 1994, 265.). Ugyanakkor bizonyos jelek azt mutatták, hogy Hajdu Lilly megőrizte, „jegelte” pszichoanalitikus identitását. Közeli kollégáinak utalt pszichoanalitikus kötődésére; Paneth szavaival a „freudian gondolkodunk, pavlovian beszélünk” elvét próbálhatta meg érvényesíteni, ami voltaképp képtelen, „skizofrén” helyzetet idézett elő.

Fogadott néhány privat beteget is, 1955 nyarán rövid ideig fia későbbi szerelmét, Halda Alízt is, aki könyvében felidézi a számára meglehetősen negatív élményt jelentő alkalmakat és a nem túlzottan megnyerő analitikust (viszonyuk az utolsó két évet leszámítva később is feszült maradt). Sajátos helyzet: a kommunista újságíró fiú elküldi szerelmét anyjához analízisbe. Nehéz belátni a speciális viszony, az esetleges negatív (viszont)áttételek mögé, de a néhány sor azért érzékelteti Hajdu Lilly (nem kifejezetten ferencziánus) analitikusi attitűdjét: „Felejthetetlenül kellemetlen órák voltak. Hogy voltaképpen mit beszéltem, arra már nem emlékszem, de hogy eszem ágában sem volt kitérülközni, az tény. Egyáltalán nem éreztem, hogy külső segítségre szorulnék, de ha mégis, ezt a segítséget aligha ettől a velem szemben ülő, mosolytalan, sziklakemény asszonytól várhatom. Nem rokonszen-

---

⁸ Uo. Fond 42. 776/1952.

veztünk egymással. Nem értek ugyan ehhez, de azt hiszem Lili néni az analízis ortodox formáját gyakorolta; sose szólt közbe, nem kérdezett, ha kifogytam a témából, moccanatlan arccal, hallgatagon várt, s amikor a másodpercmutató kerek órára ugrott, mondat közben szakított félbe: köszönöm Alíz, legközelebb folytatjuk.” (Halda, 2002, 50.). Nem tudni, a „sziklakeményiség” vajon pusztán az ortodox analitikus attitűdje volt-e, vagy az aktuális körülmények miatt magára kényszerített magatartásmód is.

Felmerülhet a kérdés, hogy „valójában” mennyire azonosult Hajdu Lilly a kommunista pártideológiával. Nyilvánvalóan erős konfliktust éltetett át a kommunista ideológia „szellemi” előírásai és pszichoanalitikus elköteleződése között. A felelősség, hasznosság, a szakmai kontroll érzése igen fontos volt a számára, ennek lehetősége azonban csak komoly politikai kötelezettségek árán teremthető meg. (Ennek egyik epizódja 1951-es akadémiai felszólalása az orvosi osztály ülésén Sántha Kálmán ellen. Lásd Révész, 1998, 172.) A konfliktussal való megküzdésben különféle „asszimilációs stratégiákat” alkalmazott (Glynis Breakwellel [1986] szólva): a fennálló hatalmi struktúrák körülményeknek megfelelő alakítását, kompromisszumos változtatásokat, és kis mértékben feltehetőleg identitása tartalmának átértékelésére is rákényszerült. Az alkalmazkodás és az öntörvényűség e kényes egyensúlyának megtartására pedig személyes adottságain túl paradox módon épp – aktuálisan „hárítás” alatt álló – pszichoanalitikus képzettsége és saját-élményei teheték képessé. Szerencsétlen módon olyan történelmi körülmények között került a szakmai-intézményes karrierje csúcsát jelentő pozícióba, melynek tudományosmánya igen távol állt intellektuális érdeklődésétől és háttérétől.

Lánya, Gimes Judit felidéz egy jellemző párbeszédet anyjával, amely saját kritikátlan elköteleződéséhez képest Hajdu Lilly kissé ironikus tartózkodását mutatja: „Mikor meghalt Sztálin, és én ugye csináltam gyönyörű szép oltárt, fekete drapériával és sírtam... vagy lehet, hogy nem sírtam, de búsultam. [...] És akkor kérdeztem tőle, hogy nem vagy-e szomorú, hogy Sztálin meghalt? Nem szeretted? Kérdeztem. Azt mondja, hogy nem is ismertem. Hát ennél jobb választ nem adhatott.” (interjú Magos Gáborné Gimes Judittal, 2007).

Ekkori cikkei szerint nem szakadt el korábbi témájától, a skizofrénia vizsgálatától, de értelmezései kereteit a kötelező pavlovi tanok

szabják meg. „Schizophreniás gondolkozási és beszédzavarok értelmezése a pavlovi feltételes reflex elmélet útján” című cikkét idézve: „Ha az emóció bonyolult feltétlen reflexét ki tudjuk váltani bármely rövid időre, az a feltételes reflexek gátlását keresztültörve azokat is működésbe hozza. Említett betegünknel tehát a sch-fázia időleges megszűnése úgy jöhetett létre, hogy az emóció bonyolult feltétlen reflex időleges kiváltásával a feltételes gondolkodási láncsor is működésbe lépett.” (Gimes Miklósné, 1955, 236.). (Érdekes lehet összevetni ezt a szemléletet a mostani kognitív neuropszichológiai vagy neuropszichoanalitikus kutatásokkal.) Úgy tűnik, meglehetősen eltávolodott a ferencziánus szellemtől, de ha lehántjuk a mondatokról a pavlovi szóhasználatot, voltaképpen felfedezhetjük az eredeti gondolatot: a skizofréniás beteg emocionális rétegeinek megmozgatása közelebb vihet a realitással való kapcsolat helyreállításához.

Ötvenhat és az utolsó évek

1956-tól a tudománynak a politikához és a politikának a tudományhoz való viszonyában egyaránt mutatkoznak a változás jelei: június 27-én, a sajtóvita napján, a Lipót párttaggyűlésén Hajdu Lilly és Tariska István együttes javaslatára fogadják el a Rákosi lemondását sürgető határozatot. Freud századik születésnapja alkalmából megtörténik a pszichoanalízis részleges szakmai rehabilitációja. A Petőfi-kör orvosvitáján Hajdu Lilly is úgy véli, nincs helye a Lipóton Bálint István, egykori ÁVH-s orvosnak. (Révész, 1998, 277.)

Az ötvenhatos forradalom cezúráját jelentett nemcsak a „nagypolitikában”, hanem ezen keresztül Hajdu Lilly életében is. A Lipóton is megalakul a Forradalmi Bizottság (Tariska vezetésével), a Lipót-évkönyv szerint Hajdu Lillyt leváltják, novemberben kapja vissza állását. Fia a forradalom egyik eszmei-szellemi vezetője, Nagy Imre körének egyik legradikálisabb tagja, illegális lapot és brosúrát terjeszt, sztrájkok támogatója-szervezője. 1956 decemberében letartóztatják, a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottja lesz. (Elítélése előtt azt tervezte: ha túléli a megtorlást, kétgenerációs nagyregényt ír a polgári radikális szülőkről és forradalmi radikális gyermekeikről.) 1957 júliusában, amikor az „államel- lenes szervezkedés” vádjára és az ennek megfelelő ítélet már megfogal-

mazódott, Hajdu Lillyt kényszernyugdíjazzák, a dokumentumok szerint „saját kérelmére”.⁹ (Előtte, fia letartóztatása után ő maga ajánlotta fel többször is lemondását, de akkor nem fogadták el.) A Gimes név, amely kinevezésekor még jó referencia lehetett a hatalom számára, most eltávolításához járul hozzá. Ezután csak magánpraxisát folytatja, és újra megbeszéléseket tart a lakásán az egyesület újjászervezésének reményében, Rajka Tibor, Hermannék, Loránd Blanka, Székács István, Avar Pál részvételével. Az 1968-as Lipót-émlékkönyv erőteljesen szépít: „Az 1956-os ellenforradalmi események az intézetben csak átmeneti zavarokat okoztak. Az ún. »forradalmi bizottság« leváltotta igazgatófőorvosi állásából Gimes Miklósnét, aki az ellenforradalom bukása után automatikusan visszanyerte állását. 1957 közepén Gimes Miklósné véglegesen nyugalomba vonult.” (Mária, 1968, 117.)

A vasúti igazolvány dátuma: 1957 június 8.

⁹ Az Egészségügyi Minisztérium Gyógyító-megelőző Intézmények Főosztálya anyagai. Magyar Országos Levéltár, XIX-c-2-c-G: 33507/1957.

1958. június 17-én, a bécsi rádióból értesül fia egy nappal korábbi kivégzéséről, s ez soha nem feldolgozható traumát, pótolhatatlan veszteséget jelent, és megkérdőjelezi élete folytatásának értelmét is.

Életének utolsó két évét a fokozatos testi-lelki megrendülés és társas elszigetelődés határozza meg. Egyre romló és komoly fájdalmakkal járó sokizületi gyulladástól szenved. Társas kapcsolatai beszűkülnek, alig néhány ember tart vele rendszeresebb kapcsolatot (unokahúga, Gimes Ágnes, Halda Alíz, Déry Tiborné, Fekete Sándor, illetve néhány páciens és kolléga); ebben nyilván nagy szerepe van a félelemnek is. Fia kivégzése után néhány nappal valaki egy cédulát csúsztatott be az ajtaja alatt, aláírás nélkül, nyomtatott betűvel írva. A néhány soros üzenet a rettegés és az együttérzés megrendítő kordokumentuma: „Drága Lili néni, a legmélyebb megrendüléssel osztozunk fájdalmában. Nincs vigasz, tudjuk, de legalább azt érezze, hogy nincs egyedül a gyászban. Sokan, nagyon sokan őrizzük emlékezetünkben fiának felejthetetlen, ragyogó, drága alakját. Tudjuk, hogy ki volt és nem fogjuk elfeledni soha. Drága Lili néni, együtt sírunk és gyászolunk magával.” (Gimes, 1989).

Gimes Miklós fia, felesége, húga és annak családja még novemberben Bécsbe menekültek, majd Svájcban telepedtek le. Hajdu Lilly (és a család is) több kísérletet tesz a kiutazásra. Az Egészségügyi Minisztériumon keresztül meghívást kap egy 1958 novemberi bécsi konferenciára, de a minisztérium az idő rövidségére hivatkozva elutasító választ ad. Öccse, Hajdu László Brazíliából küld beutazási engedélyt az útlevélhez, hiába. 1959 tavaszán Hajdu Lilly személyesen fordul Münnich Ferenc miniszterelnökhöz, akit még a Galilei Körből ismert. Münnich kilátásba helyezi, hogy útlevelet kaphat, ha megígéri, hogy kint nem lép fel a „mártír anya” szerepében. Megígéri, de az útlevél nem érkezik meg. Egészen magas szintű szálakat is megmozgatnak: 1959 szeptemberében, Hruscsov és Eisenhower amerikai találkozájakor Gimes Judit a találkozón résztvevő elnökfeleségekhez ír levelet édesanyja kiutazása ügyében, persze eredménytelenül. 1960 januárjában Paál János Németországban élő pszichiáter segítségével Hajdu Lillyt a heidelbergi klinikára próbálják meghívni, ugyancsak sikertelenül. Ekkorra alapvetően megváltozik a státusza a hatalom szemében: már nem a rendszerrel többé-kevésbé lojális, tekintélyes pozícióban lévő pszichiáter, hanem az „ellenforradalom” egyik eszmei irányítójának anyja.

Az amnesztia újra felkavarja: „Bizonyára hallottátok v. olvastátok a nagy kegyelmi hírt ápr. 4-re. Örülök a hírnek, s úgy fáj a szívem, hogy állandóan sírok. Nehéz elviselni a változhatatlant. Hidd el, legjobb lenne nekem is elmenni.” (Hajdu Lilly levele vejéhez, Magos Gáborhoz, 1960. ápr. 1.) Miután útlevelekérelmét harmadszorra is elutasítják, jelezve, hogy a további próbálkozás fölösleges, minden szál elszakad, ami még az élethez köti. (A látszat kedvéért utoljára még azt is eljuttassák, hogy a kérelem teljesítésének feltétele, hogy Avar Pál pszichiáter albérlő költözzön ki, a lakás szabaduljon fel. Ez megtörténik, útlevél nem lesz.) Május végi levele már előrevetíti az életből való távozás szándékát: „Szomorú így az élet, vigasztaló csak Ti vagytok. Úgy érzem, h. a kör állandóan szűkül körülöttem. Sajnos az utolsó hét eseményei a kivándorlás lehetőségét nagyon lecsökkentették. Ez az egyetlen, ami az életet tartja bennem. [...] Minden egyéb, ami érdekelt, foglalkoztatott, 958 óta megfakult, elvesztette jelentőségét. [...] Legyetek nagyon jók egymáshoz, szeressétek egymást, és néha-néha gondolatok boldogtalan anyátokra.” (1960. máj. 20.)

A szándék egy héttel később valósággá válik: Hajdu Lilly 1960. május 27-én öngyilkosságot követ el.

A Lipót 1968-as centenáriumi kötetében szembeszökő (freudi?) elírás található, amely önkéntelenül is utal a politikai és személyes rétegek egymásba mosódására: „tragikus körülmények között, 1958-ban halt meg”. (Mária, 1968, 117. Kiemelés tőlem, B. A.)

A társadalmi-politikai változások Hajdu Lilly szemléletmódját, szakmai munkáját, intézményes karrierjét és személyes életét egyaránt erősen befolyásolták. Legerőteljesebben a háború, 1949 és 1956 ('58) cezúrája. Háború előtti lehetőségeinek kereteit egyfelől szakmai, szellemi kötődései, másfelől származása szabta meg, háború utáni karrierjét pedig leginkább az aktuális (tudomány)politikai ideológia követelményrendszere formálta, amely tragikus módon fia, s ezzel közvetve az ő halálát is okozta. Míg a háború előtt a (baloldali) társadalmi mozgalmak és a pszichoanalízis kölcsönösen megtermékenyítő kapcsolatban álltak, a háború után a sztálinizmus, illetve a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer politikai ideológiája és gyakorlata egyoldalúan, normatív, autoriter eszközökkel határozta meg általában a tudomány és azon belül a pszichoanalízis szerepét, amely ideológiailag különösen „terheltnek” minősült. Ezzel súlyos konfliktusokat

és változatos megküzdési módokat idézett elő a politikai és a szakmai (el)kötelezettségek között. Élete utolsó éveiben minden számára valaha fontos érték kilátástalanná, kérdésessé, terheltté vált: a pszichoanalitikus-ságtól a polgári radikális vagy kommunista alapú társadalomjobbításon át a zsidósáig/asszimilációig, az anyasáig és a „holnaplányosság”.

Avar Pál, Hajdu Lilly pszichiáter barátja felidézti Hajdu Lilly temetését, ahol élete két legjelentősebb időszakának és szférájának tanúi emlékeztek meg róla (s talán vele együtt szimbolikusan és közvetve fiáról és az '56-os mártírokról is), szorongó, ellenzéki közegben: „A temetést halála után több hónappal tartották. [...] A sír mellett Hermann Imre tartott beszédet. Neki ilyen helyzetekben kevéssé szokott lámpaláza lenni. Nyíltan beszélt Liliről, a veszteségről. Körülbelül egyidősek voltak. A munkájáról beszélt, arról, hogy mit tett a pszichiátriáért. Amikor befejezte, teljesen váratlanul Csécsy Imre állt ki, egy régi barát a Galilei-időkből, filozófus, politológus, szociológus, és mintha magában beszélne, félig monológot, félig imát mondott anélkül, hogy értettük volna, hogy mit. Nem volt magától értetődő, hogy nyilvánosan eltemethetjük. Főként a rezsím ellenségei álltak a sírjánál.” (Schiess, 1998, 444.).

Megrendítően józan hangú búcsúlevélében (címezettjei Halda Alíz, és két unokahúga, Gimes Ágnes és Kende Éva) Hajdu Lilly sorra veszi, miért nem érdemes tovább élnie, tette miatt az egyetlen lehetséges és logikus lépés. Mindent elrendez maga körül, pontokba szedi az itt-hagyottakra maradt feladatokat. Egész életére nézve is beszédes, hogy halálában sem veszítette el mérlegelőképességét és méltóságát. „Kedves Alíz, Ági és Éva, utolsó kérésimmal hozzátok fordulok. A halál gondolata jún. 17-én két éve, hogy elindult bennem. Az a halvány remény, h. Jucáékat és Luciékat láthatom – visszatartott a kivitelől. Reményem azóta megszűnt, a lélek fájdalma mélyebbé vált, a testi fájdalom csaknem elviselhetetlenné. Így nem érdemes élni: cél és értelem nélkül, csak az életért. Addig kell meghalni, míg emberhez méltóan tudok.” (1960. máj. 27.)

Tettét nem „hirtelen felindulásból” követte el, hanem teljes mértékben tudatos mérlegelés után. Nem a pszichés küzdőképesség, egyensúly vagy önismeret hiányában, hanem éppen a „realitáshoz való alkalmazkodás” jegyében. Halála *Bilanzselbstmord*, mérlegelt öngyilkosság volt, Révész Sándort idézve „egy államilag mérlegelt halál magányosan mérlegelt mellékhalála” (Révész, 1997, 90.).

IRODALOM

- BENEDEK ISTVÁN (1957): *Aranyketrec. Egy elmeosztály élete*. Bibliotheca, Budapest.
- BORGOS ANNA (2006): „Önök e szempontból kivételek...» Nők a pszichoanalízisben”. *Magyar Lettre Internationale*, 3, 21-24.
- BREAKWELL, GLYNIS M. (1986): *Coping with Threatened Identities*. Methuen, London.
- „GIMES MIKLÓS VERSEI. Magos Gáborné Gimes Judit kommentárjaival” (1989): *Irodalmi Újság*, 4, 25.
- GIMES MIKLÓSNÉ (1955): „Schizopreniás gondolkozási és beszédzavarok értelmezése a pavlovi feltételes reflex elmélet útján”. *Ideggyógyászati Szemle*, 234-236.
- DR. G. HAJDU LILLY ([1933]; 1993): „Adatok a skizofrénia analíziséhez”. In: Almásy Endre et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Párbeszéd, T-Twins, Budapest, 155-167.
- HAJDU LILLY (1940): „Contributions to the Etiology of Schizophrenia”. *Psychoanalytic Review*, 421-438.
- HALDA ALÍZ (2002): *Magánügy*. Noran Kiadó, Budapest.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
- KAFFKA MARGIT (1913): „Az asszony ügye”. *Világ*, április 20.
- KARÁDY VIKTOR (1994): „A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában”. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör, Budapest, 176-195.
- KENDE ÉVA (2003): „Az én 1944/45-ös krónikám”. *Mozgó Világ*, 12, 59-75.
- KENDE ZSIGMOND (1974): *A Galilei Kör megalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1996): *Levelek – Naplók*. S. a. r. Réz Pál. Osiris, Budapest.
- DR. MÁRIA BÉLA (1968): „Intézetünk története 1945-től napjainkig”. In: Böszörményi Zoltán (szerk.): *Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve*. OIE, Budapest, 111-126. Különösen: 116-118.
- DR. PANETH GÁBOR (1994): „Pszichoanalízis in tempore belli”. *BUKSZ*, 3, 260-266.

- RÉVÉSZ SÁNDOR (1997): „Mellékhalál”. *Beszélő*, 2, 89-90.
- RÉVÉSZ SÁNDOR (1999): *Egyetlen élet. Gimes Miklós története*. 1956-os Intézet, Sík Kiadó, Budapest.
- SCHIESS, REGULA (1998): *Wie das Leben nach dem Fieber. In Zusammenarbeit mit Juca und Gábor Magos-Gimes*. Psychosozial-Verlag, Giessen.
- SECHEHAYE, MARGUERITE (1951): *Symbolic Realization: A New Method of Psychotherapy Applied to a Case of Schizophrenia*. International Universities Press, New York.
- SZŐKE GYÖRGY (1992): „Egy jövő illúziója”. *Köztársaság*, 31, 42-43.
- TARISKA ISTVÁN (1948): „Jelszavak és tények – A freudizmus, mint az imperIALIZMUS házi pszichológiája”. *Fórum*, október.

Dokumentumok

- Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal és Magos Gáborral. Készítette Standeisky Éva, 1993-1994. 1956-os Intézet, Oral History Archívum, 531.
- Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal és Magos Gáborral. Készítette Hidas György. Kézirat, 1989.
- Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal. Készítette Borgos Anna, 2007.
- Hajdu Lilly levelei id. Gimes Miklóshoz, Gimes Miklóshoz, Magos Gáborhoz és Gimes Judithoz. (Gimes Judit tulajdona)
- Hajdu Miksa levele Hajdu Margithoz (Kende Éva tulajdona)
- Hajdu Lilly egyetemi dokumentumai. SOTE Levéltára.
- Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet és az Egészségügyi Minisztérium Gyógyító-megelőző Intézmények Főosztálya anyagai. Magyar Országos Levéltár, XIX-c-2-c.
- Az Egészségügyi Szakszervezet Pavlov Ideg-Elme Szakcsoportjának anyagai. Politikátörténeti Intézet Levéltára, Fond 42.